ЛІТЕРАТУРА

1. Новиченко Л. Поезія і революція / Л. Новиченко. – К. : Радянський письменник, 1968. – 279 с.
2. Павленко М. Тичининська формула українського патріотизму : монографія / М. Павленко. – Умань : Алмі, 2002. – 181 с.
3. Тичина П. Зібр. тв. : у 12 т. / П. Тичина. – К. : Наукова думка. – Т. 1. – 1983. – 736 с.; Т. 2. – 1984. – 664 с.

УДК 821.161. Ч.Н.-31.09

ЖАНРОВА ТРАНСФОРМАЦІЯ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ XXI СТ.

Крижановська Н. В., аспірант

Запорізький національний університет

У статті на прикладі історичних українських романів XXI ст. (Я. Бакалець та Я. Яріш "Із сьомого дна", В. Кожелянко "Срібний павук", І. Корсак "Таємниця святого Арсенія", В. Шкляр "Залишенець. Чорний ворон") зроблено спробу виявити особливості трансформації цього жанру.

Ключові слова: український історичний роман, еволюція, позиція автора, альтернативна історія, архетип.

Крыжановская Н. В. ЖАНРОВАЯ ТРАНСФОРМАЦИЯ УКРАИНСКОГО ИСТОРИЧЕСКОГО РОМАНА XXI СТ. / Запорожский национальный университет, Украина.

В статье на примере исторических украинских романов XXI ст. (Я. Бакалец и Я. Яриш "Из седьмого дна", В. Кожелянко "Серебряный паук", И. Корсак "Тайна святого Арсения", В. Шкляр "Залышенец. Черный ворон") сделана попытка выявить особенности трансформации данного жанра.

Ключевые слова: украинский исторический роман, эволюция, позиция автора, альтернативная история, архетип.

Kryzhanovskaya N. V. TRANSFORMATION OF UKRAINIAN HISTORICAL NOVEL OF THE XXI C. / Zaporizhzhya National University, Ukraine.

The article is an attempt to expose transformations of the Ukrainian historical novel of the XXI c. on the basis of analyses of the historical novels written by Ya. Bakalets, Ya. Yarysh, V. Kozhelianko, I. Korsak and V. Shklyar.

Key words: Ukrainian historical novel, evolution, author's position, alternative history, archetype.

На початку XXI ст. український історичний роман завдяки власному тематичному розмаїттю та структурним особливостям виступає актуальним явищем у національній літературі. Воно продиктовано зміною геополітичного становища України на світовій арені, внаслідок чого з'являється переоцінка цінностей, що не могло не відбитися на канонах жанрового різновиду історичного роману. Простежується еволюція, певна жанрова трансформація, але сутність історичного роману залишається незмінною – людина, її взаємодія і взаємозв'язок зі світом.

Сучасні дослідники зазначають, що ренесанс історичного роману переживають передовсім ті культури та літератури, чия історична самосвідомість є або придушеною, або насильно витісненою [5, с. 106]. Саме тому, на їхню думку, історичний роман в українській літературі XXI ст. представлений ширше, ніж, наприклад, у так званих великих західноєвропейських літературах. Крім того, на вітчизняному грунті він зберігає такі функції, як зміцнення національно-історичної свідомості й осмислення історичної долі народу, що в західноєвропейських літературах вже давно втрачено [5, с. 108].

Актуальність цієї статті продиктована попитом на історичний український роман завдяки інтересу до минулого та його переоцінки з позиції сучасності. Крім того, саме історичний роман, як жоден із жанрів художньої літератури, зумовлений суспільно-політичною ситуацією, яка є важливою в умовах національно-культурного відродження суверенної держави. Сучасні дослідники цікавляться не лише подіями, зображуваними в романах, а й особливостями їхньої поетики, структури тощо.

Аналіз останніх досліджень базується на літературознавчих працях українських та зарубіжних істориків і теоретиків літератури Л. Александрової, Р. Багрій, Є. Барана, М. Бахтіна, О. Білецького, Г. Варфоломєєва, А. Гуляка, М. Ільницького про жанрову специфіку роману.

Однак, незважаючи на певну вивченість цього питання, проблема трансформації українського історичного роману внаслідок впливу модерністських літературних течій, соціально-політичної ситуації

в країні, поширення філософії постмодернізму, переоцінки суспільних пріоритетів та історичних фактів, залишається вивченою епізодично й неповно.

Потреба теоретичного осмислення тих змін, що відбулися в жанрових рамках історичного роману у XXI ст., ставить перед літературознавцями завдання проаналізувати жанрові модифікації історичного роману.

Мета статті – виявити особливості розвитку історичного роману XXI ст. задля встановлення трансформації зазначеного жанрового різновиду.

У літературі XXI ст. історичний роман зазнає численних змін. Цілком закономірно, що особливого впливу на його розвиток завдали модерністська поетика та філософія постмодернізму. Модерністська спрямованість в історичних романах розкривається в акцентуванні уваги на універсальному, тому, що є позачасовим. Характерно, що концепція історії в таких романах все ще сильно спирається на просвітницько-раціоналістичний спосіб мислення, хоча з іншого боку, вона є глибоко критичною щодо нього. У цих романах з'являються образи, які прагнуть піднятися над власним часом, зрозуміти універсальні істини або висловити сумнів щодо їхнього існування.

На наш погляд, прикладом такого ставлення до історії та історичного шару в структурі роману може служити роман-есей І. Корсака "Таємниця святого Арсенія". Центральним образом тут є Арсеній Мацієвич (1697–1772) – представник другої хвилі генерації українських просвітителів у Росії, який обіймав посаду Ростовського Митрополита, був членом найсвятішого Синоду, упродовж двадцяти років жив і служив на благо церкви, виступав проти церковних реформ Петра І.

І. Корсак звернувся до часів правління Катерини ІІ, коли "пруська німкеня" хотіла на власний розсуд розпоряджатися землями та коштами, що належали церкві не дарма [4, с. 4]. Уже на початку роману увагу читача приваблює передмова з багатозначною назвою "Портрети давніх і недавніх Іродів", в якій доктор богословських наук, доктор філософії, доктор мистецтвознавства, професор, академік Вищої школи України Д. Степовик, аналізуючи взаємини з Росією, дає критичну оцінку політичним ситуаціям в Україні від давніх часів до сучасності. Він відверто і гостро засуджує ставлення як царської, так і федеративної Росії до України та її народу: "Але, схоже на те, що цей народ не знає, що таке каятись, вибачатися, миритися і внутрішньо очищатися. Там знову повно Жириновських, Затуліних, Лужкових…, які готові, …проковтнути якщо не весь світ…, то принаймні Україну…" [цит. за: 4, с. 4]. Історичний аспект дозволяє автору актуалізувати негативні конотативні значення за рахунок проведення паралелей між сучасними російськими правителями, Катериною ІІ та, навіть, царем Іродом.

І. Корсак у романі намагається автентично показати минуле, при цьому правдиво висвітлити трагічність долі головного персонажа. У текст роману автор уводить маргіналії, а в кінці твору знаходимо документальні фрагменти на підтвердження викладених фактів. Та незважаючи на певну документальність роману, історія виступає лише певним тлом, на якому розгортаються трагічні події з життя українського народу. І. Корсак не ідеалізує головного персонажа, а намагається критично змалювати його образ, уникаючи детальних описів, звертається до його внутрішнього, психологічного стану. Автор певною мірою протиставляє дріб'язковий, матеріальний світ Катерини ІІ, духовно високому світові Арсенія.

У романі-есеї "Таємниця святого Арсенія" автор виступає як оповідач, завдяки чому в творі наявний певний суб'єктивізм, який відчувається в гостро негативних описах Катерини ІІ, розповідях про її численних коханців, яких цариця щедро обдаровувала. І. Корсак яскраво висвітлює аморальність поведінки цариці, розкриваючи істинну сутність її державної діяльності.

Отже, вважаємо, що історичний роман І. Корсака "Таємниця святого Арсенія" є яскравим прикладом модерністського історичного роману, в якому поєднано історичну правду з художньою.

Історична романістика XXI ст. представлена також твором В. Шкляра "Залишенець. Чорний Ворон". Хронотоп роману охоплює чотири роки війни, яку розпочали в 1921-му більшовики проти Української Народної Республіки, а тлом дії твору є Західна Україна.

У сюжеті твору переплітається дві лінії: визвольна боротьба українських повстанців Холодного Яру проти радянських окупантів на чолі з Веремієм, та кохання Веремія і молодої грушківської козачки Досі.

Головний персонаж, отаман Веремій Чорновус був справжнім патріотом своєї Батьківщини, який до останнього подиху залишився вірним собі і своїм переконанням. Він жертвує особистим щастям, ризикує власним життям заради служіння на благо Батьківщини. Веремій усвідомлював, що найближчим часом ніякої Української Народної Республіки не залишиться, та він не відступав, цілком розуміючи свою приреченість, безстрашно йшов до кінця.

В. Шкляр представляє Чорного Ворона як містичну постать, яка неодноразово перемагає смерть. На початку роману читач стає свідком таємного поховання отамана повстанців Холодного Яру, пізніше з'ясовується, що поховання було зімітоване з метою заплутати російських чекістів. Певна містичність

простежується в паралелізмі зображення Веремія і птаха ворона, який є свідком подій. Ворон спостерігає за похованням отамана, а в кінці роману вибух в Івано-Златоустівській церкві, де знаходився отаман повстанців, закінчується словами: "Старий ворон відчув, що серце його зупиняється. Це смерть, спокійно подумав він…" [6, с. 378]. Цікавою є післямова автора, в якій він посилається на документальні факти, намагаючись простежити подальшу долю головного персонажа, а в розділі "Від автора" підтримує легенду про невмирущого Чорного Ворона. Автор таким чином оптимістично закінчує роман про отамана повстанців Холодного Яру, пропагуючи своєрідну перемогу добра над злом. Веремій Чорновус мудрий, як одноокий ворон, що дуже довго живе на світі. Він веде свою, особисту війну з радянським режимом під гаслом: "Японія програла, але моя війна ще не скінчилася!". Як бачимо, В. Шкляр симпатизує своєму персонажу, романтизує його образ.

В основі тематики роману архетипи – життя і смерть, боротьба і свобода, кохання і розлука. Сюжет твору автор будує, поєднуючи художню та історичну правди. Він неодноразово звертається до архівних джерел, тим самим наголошуючи на достовірності оповіді. Характерно, що в романі чільне місце посідає лексика, у якій переплітаються архаїзми, просторіччя, жаргони, нецензурні висловлювання російською мовою. За допомогою мовних зворотів легко простежити авторський суб'єктивізм, адресований радянським загарбникам, евокативний статус "історичного шару" і виразну національно-дидактичну функцію.

Звернувшись до історичного періоду 20-х рр. XX ст., В. Шкляр демонструє нестерпні умови життя українського народу, зображує не лише гніт національний та соціальний, а й передає психологічне напруження.

Як було зазначено вище, не лише модерністські, а й постмодерністські тенденції вплинули на історичний український роман XXI ст. Д. Пешорда зазначає: "Основною новизною, яку приніс сучасний історичний роман у порівнянні з його класичним зразком, є неприхований сумнів щодо основних, ще донедавна беззаперечних, новочасних тез про сенс історії, місце і роль людини в ній" [5, с. 120]. Постмодернізм поставив під сумнів віру в раціональність історії, проте не заперечив права на існування історичного роману, перетворивши його на постмодерний історичний роман, що посідає нове місце в літературній системі.

Специфічність українського історичного роману полягає в тому, що більшість зразків цього жанрового різновиду хоча й містять риси, притаманні поетиці постмодернізму, все ж таки не до кінця вписуються в її канони. Хоча автори цих творів відкидають монументалістську концепцію історії, а також використовують цілий ряд літературних прийомів, властивих постмодерністській прозі, їм все ще притаманна певна "обмеженість" історією, відсутність ігрових компонентів та вибудова трансісторичних етичних або естетичних цінностей як важливих чинників романної структури. Як наголошує Д. Пешорда, "жоден із цих письменників не усуває межі між наукою (історія) та мистецтвом (література), а саме стирання меж між цими двома видами текстів є фундаментальним питанням нового історизму, який пов'язаний із постструктуралістськими пошуками в літературній теорії та постмодерністською концепцією "кінця історії" [5, с. 120].

Із цієї позиції цікавим є історичний роман В. Кожелянка "Срібний павук", де автор розповідає про життя чернівецьких шукачів Караля Штефанчука і Гельмута Гартля в довоєнний період. Але він не акцентує увагу на історичній характеристиці часового проміжку (Західна Україна в 1938–1939 рр.), а використовує його як декоративний, сюжетнотвірний елемент [3, с. 102]. Крім того, автор застосовує прийом еклектики. Історія духовного ордена замальовується епізодично з використанням запозичених літературних текстів, що дозволяє авторові "нанизувати" розповіді про аксасинів, катар, Французьку революцію, біблійні історії. В. Кожелянко комбінує історизм з фантастичністю (що розкривається в зображенні двох сюжетних ліній: буденне життя Караля і Гельмута й історія духовного ордена, який є своєрідною давньою реліквією), створюючи за його словами "альтернативну історію". Звернення до міфологізму (як одна з тенденцій постмодернізму) розкривається в міфологемі про тридцять срібних монет, за які Іуда продав Ісуса. Наявність значної кількості топонімів, які автор вводить у текст, забезпечує певну історичну достовірність. Крім того, текст роману перенасичено картинами детального опису: побуту, одягу, страв, напоїв тощо. До того ж, у романі В. Кожелянка "Срібний павук" можна відзначити певний вплив таких постмодерністських тенденцій, як інтертекстуальність, діалогізм, рефлективність тощо.

В історичному романі Я. Бакалець і Я. Яріш "Із сьомого дна" зображення історичної доби Руїни відбувається через створення й поєднання трансцендентного й реального світів. Звернувшись до гостро проблематичної епохи Руїни, автори використовують історизм як художнє тло. У такий спосіб передають психологічний стан персонажів, викривають негативні риси українського менталітету. У творі поруч з історичними особами діють вигадані, які виконують головну роль у сюжеті.

Певний містицизм виявляється в цьому романі в зображенні потойбічних сил: Лиха, Біди, Недолі, які з'являються на землі після сильної грози. Їхня місія полягає в тому, щоб знищити козацтво, доставити

якнайбільше козацьких душ до пекла. Звертаючись до людських слабкостей (блуд, користолюбство, заздрість), вони штовхають людей на братовбивство [див.: 1, с. 67]. Лексика поєднує в собі архаїчно стилізовану та народну мови. Оповідь ведеться за допомогою картин описів, філософських розмірковувань. У романі значне місце відведено зображенню внутрішнього світу людини, наявна певна суб'єктивізація, що також є властивістю постмодерністської поетики.

Отже, український історичний роман у сучасній українській літературі є цікавим літературним явищем, на якому свій відбиток залишили позалітературні умови сучасності. Історична тема є актуальною і сьогодні, оскільки історична доля українського народу потребує переосмислення і нової інтерпретації заради визначення майбутнього шляху розвитку нації з урахуванням попереднього досвіду і уникнення повторення помилок минулого.

Проаналізовані твори свідчать про те, що український історичний роман протягом свого розвитку не втрачає актуальності. Ідучи в ногу із сучасністю, зазнаючи впливу модерністських та постмодерністських тенденцій, він певним чином трансформується. В історичних романах XXI ст. підсилюється авторська присутність, яка призводить до певного суб'єктивізму. Категорія історизму стає слабкою, на перший план виводяться проблеми буденні, картини опису, звичаї тощо. Автори романів все частіше звертаються до історичних архівів, документальних хронік, за допомогою яких у творі підкреслюється психологічна напруженість, а сюжети набувають стрімкого розгортання. Хоча тематика творів є різноманітною, в її основі найчастіше лежать архетипи – добро і зло, життя і смерть, вірність і зрада, громадянин і Батьківщина. Чи не найважливішою з особливостей українського історичного роману XXI ст. є гостра інтерпретація минулого під впливом сучасної політичної ситуації. Художня література, на відміну від історії, має можливість яскраво висловлювати те, що століттями замовчувалось. Тому романи стають більш критичними, характеризуються відвертістю, уникаючи детальних описів, звертаються до психологічного стану, внутрішнього світу людини.

Зберігаючи типові особливості жанру, історичний український роман XXI ст. стрімко розвивається, зазнаючи певних трансформацій під впливом модерністських тенденцій та сучасної переоцінки життєвих цінностей, набуваючи нових характеристик.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бакалець Я. Із сьомого дна / Я. Бакалець, Я. Яріш; передм. Г. Пагутяк. – Харків : Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2010. – 400 с.
2. Баран Є. Обрій літературного 2000-го / Євген Баран // Кур'єр Кривбасу. – 1999. – № 2. – С. 110-117.
3. Кожелянко В. Срібний павук / Василь Кожелянко. – Львів : Кальварія, 2004. – 130 с.
4. Корсак І. Таємниця святого Арсенія / Іван Корсак. – Луцьк : Твердиня, 2008. – 160 с.
5. Пешорда Д. Спроба типології сучасного історичного роману (на матеріалі хорватської літератури) / Дмитро Пешорда // Сучасний погляд на літературу. – 2001. – № 5 – С. 105-122.
6. Шкляр В. Залишенець. Чорний Ворон / В. М. Шкляр – Харків : Книжковий Клуб "Клуб Сімейного Дозвілля", 2011. – 384 с.

УДК 821.161.1П-31.09

ОППОЗИЦИЯ ПРИРОДНОГО И УРБАНИСТИЧЕСКОГО ХРОНОТОПА В ПОВЕСТИ А. ПАНАЕВОЙ "ФАНТАЗЕРКА"

Куянцева О. А., аспирант

Запорожский национальный университет

В статье анализируются особенности пространственно-временной организации повести А. Панаевой "Фантазерка", рассматриваются специфические черты природного и урбанистического хронотопа.

Ключевые слова: повесть, природный хронотоп, урбанистический хронотоп, художественное время, художественное пространство.

Куянцева О. О. ОПОЗИЦІЯ ПРИРОДНОГО ТА УРБАНІСТИЧНОГО ХРОНОТОПУ В ПОВІСТІ Є. ПАНАЄВОЇ "ФАНТАЗЕРКА" / Запорізький національний університет, Україна.